

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Po kolikáté už slaví kulatiny?¹

How many times have they celebrated the roundup?

MILAN HRDLIČKA

Univerzita Karlova

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4976-8286>

E-mail: Milan.Hrdlicka@ff.cuni.cz

Abstract: The article presents selected examples of the distribution of Czech numerals in speech. It points out a conspicuous feature, i.e. the frequent occurrence of feminine numerals both in elementary counting (*one, two*) and using fractions (*one half*), decimals (*one point three*), powers (*the second power of two*) and proportions (*one to free*). The predominance of feminine gender is reflected also in questions like that of the numerousness of repetition (*How many times?*) The „round“ form of the numeral 0 explains some designations like *round birthday, round anniversary, round jubilee*.

Abstrakt: Článek přibližuje vybrané případy řečové distribuce českých číslovek. Poukazuje na nápadný rys, a sice na častý výskyt číslovek ženského rodu, a to jak v elementárním počítání (*jedna, dvě*), tak i v jiných oblastech, např. v užívání zlomků (*jedna*

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.



polovina), desetinných čísel (*jedna celá tři*), mocnin (*dvě na druhou*), vyjadřování poměru (*jedna ku třem*) aj. Dominance feminin se odráží i v otázce na četnost opakování „po kolikáté?“. Zakulaceným tvarem číslovky nula se vysvětluje motivace pojmenování *kulatiny* (*kulaté výročí, kulaté jubileum* apod.).

Keywords: Czech language, numeral, gender, agreement, counting, friction, decimal, multiplying, power, proportion, phraseologism

Klíčová slova: čeština, číslovka, mluvnický rod, mluvnická shoda, počítání, zlomek, desetinné číslo, násobení, mocniny, vyjadřování poměru, frazém

V úvodu několika stručných poznámek o vybraných českých číslovkách a souvisejících číselných výrazech v současné češtině (srov. Hrdlička, 2011, tam další relevantní odborná literatura) připomeneme nápadně častý výskyt forem rodu ženského v číslovkách základních, řadových, popř. násobných i jiných v každodenní komunikaci.

Nedávno provedená průzkumná sonda prokázala (blíže Hrdlička 2015), že téměř 80 % dotázaných oborových posluchačů bohemistiky (rodilých mluvčích češtiny) užívá při počítání číslovku základní v ženském tvaru, tedy *jedna*, nikoliv *jeden*.² Vyšlo najevo, že nejčastější variantou bylo rodově heterogenní počítání *jedna* (F) – *dva* (M) – *tři*, a sice 46 % u účastníků ankety, poté s odstupem *jedna* (F) – *dvě* (F) – *tři*, a to 33 % oslovených. Tvary rodu mužského (*jeden* – *dva* – *tři*) byly použity v podstatně menší míře (11 % participujících), zhruba desetina studentů uvedla nejméně očekávanou variantu *raz* – *dva* – *tři*. Naznačená dominance feminin v řečové distribuci číslovek základních má na užívání tvarů dalších českých číslovek nepřehlédnutelný vliv.

Frekventovaný výskyt tvarů feminin se týká mimo jiné desetinných čísel (*nula* / *žádná celá šest, dvě celé pět* apod.). Pokud jde o množství *nula*, je situace zřejmá: uvedená číslovka byla přejata jako femininum z latiny (*nūlla*).³ Ženského rodu jsou v důsledku slovo tvorné struktury (přípona *-ina*) též další numeralia, např. *desetiny* (a z týchž důvodů také *setiny, tisíciny* aj., což platí v plné míře i pro zlomky: *polovina, třetina, čtvrtina, sedmina* atd.).

² V této souvislosti zdůrazňujeme uзуální povahu četných ustálených spojení (srov. *Udělal to jedna dvě* versus *Udělal to raz dva; Jedna dvě, Honza jde proti Jeden, dva, tři, my jsme bratři* apod.) i reálnou možnost výskytu řady různých výjimek a konkurenčních způsobů vyjádření. Při formulování závěrů obecnější povahy je potřeba zachovávat zdrženlivost a vycházet z hmatatelných validních řečových podkladů.

³ Zmíněný lexém je ženský tvar latinského přídavného jména *nūllus*, což znamená *žádný* (viz Rejzek, 2001).

Komunikační uplatnění číslovky *jedna*, kupř. *jedna celá sedm*, se nepochybně odvíjí od výše uvedených skutečností (v obecné rovině by se jen stěží řeklo „*jeden celý sedm*“). Feminina jsou zastoupena rovněž u mocnin (říká se *dvě na druhou*, nikoliv „*dvě na druhého*“), dále se s nimi setkáváme při vyjadřování poměru (*tři ku jedné*, nikoliv „*tři ku jednomu*“) a také v případech dotazů na pořadí, resp. na četnost opakování, které figuruje v názvu příspěvku – *po kolikáté?* (nikoliv „*po kolikátém?*“).

Časté, nikoliv však výlučné, bývá zastoupení ženských tvarů číslovek v početních úkonech, např. při násobení, srov. *dva krát dvě* (v obecné rovině); méně často se podle našeho řečového povědomí vyskytuje varianta *dva krát dva*. Zásadní roli zde sehrává mluvnický rod ev. počítaného předmětu: *dva krát dvě jednotky*, *dva krát dva metry* aj.

V rámci českých číslovek však nacházíme případy s dominancí maskulin, srov. *šedesát dva studentů / studentek*, *šedesát dva studenti*, *šedesát dvě studentky*, avšak proti tomu např. unifikované *dvašedesát studentů / studentek* (tedy nikoliv kongruentní „*dvěšedesát studentek*“).

Obdobně lapidární bude i vysvětlení původu druhého komponentu pojmenování v názvu článku, čili *kulatiny*, popř. *kulaté jubileum*, *kulaté výročí*. Motivujícím výrazem v tomto spojení je nepochybně zaoblený tvar číslice nula nacházející se na poslední pozici číselných vyjádření označujících významné časové mezníky v lidském životě (*padesátiny*, *šedesátiny* apod.).

Je zajímavé, že ve výkladových slovních zpravidla nebývá u adjektiva *kulatý* uváděn význam, který by se vázal právě k výrazům *jubileum*, *výročí* atd. Jednou z výjimek, která zmiňovaný frazém zaznamenává, je *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (viz Čermák, Hronek, Machač a kol., 2009, s. 130). Doplnujeme, že na daném základě byla utvořena i další odvozená a obdobně motivovaná pojmenování, jako např. *zakulacená částka*, *kulat'oučká suma* aj.

Závěrem konstatujeme, že české číslovky představují velmi heterogenní množinu výrazů a významů, která stále nabízí jak po stránce formální, tak i významové ještě nejedno zajímavé zjištění. S podstatnými z nich by měl být podle našeho názoru seznámen i pokročilejší zahraniční bohemista.

Literatura

- ČERMÁK, Fr., HRONEK, J. a MACHAČ, J. (2009). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Leda.
- HRDLIČKA, M. (2011). K užívání českých číslovek a číselných výrazů (se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku). *Studie z aplikované lingvistiky*, 14, 11–22.
- HRDLIČKA, M. (2015). *Vo vobecný češtině a jiné příběhy*. Praha: Karolinum.
- REJZEK, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.